

FORS-TOJIK SHE'RIYATIDA XALQ MADANIYATINING IFODALANISHI: GENEZIS VA TAKOMIL

Mirzoyev M. K.

Far.DU tilshunoslik kafedrası katta o'qituvshisi, filologiya fanlari Bo'yicha falsafa doktori (PhD),
masudmirzayev@gmail.com

Axmadjonov P. M.

Far.DU tilshunoslik kafedrası o'qituvshisi, parviz95axmadjonov@gmail.com

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar: yozma adabiyotning ustuvor tayanchlari, o'zaro ta'sir, folklor, badiiy san'at, yozma asarlar, mifologiya va xalq afsonalari va...

Annotatsiya

Ushbu maqolada og'zaki adabiyot yozma adabiyotning asosiy poydevori ekanligi va fors-tojik adabiyotida xalq madaniyatining badiiy aks ettirilishining genezis va takomili masalasi o'rganilgan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2025 LWAB.

Shubhasiz, og'zaki adabiyot dunyodagi barcha sivilizatsiyalashgan xalqlar va millatlar, umuman, jahon adabiyotining poydevori hisoblanadi. Jahon adabiyotining eng buyuk va eng oliy durdonalari, jumladan Gomer dostoni, Esxil va Sofokl tragediyalari, Servantesning "Don Kixot", Bayronning "Don Xuan", Shekspirning "Otello", Gyotening "Faust" asarlari mifologiya va xalq afsonalari asosida yaratilgan¹. Yesenin she'rlari ko'p jihatdan xalq she'riyati bilan o'xshash va bu tasodifiy emas. Shoirning o'zi: "Chastushkalarga taqlid qilib she'r yoza boshladim"², deb tan olgan. O'zbek adabiyotshunoslari M.Jo'rayev va M.Narziqulovalar: "Yozma adabiyotimizning betakror manbalaridan biri bo'lgan xalq og'zaki ijodi ajdodlarimiz ruhi, ma'naviyati va badiiy idrok salohiyatining badiiy ko'zgusidir" deya ta'kidlaydilar³. N.G.Chernishevskiy: "Miltonning ham, Shekspirning ham, Bokachoning ham, Dantening ham, Firdavsiyning ham, boshqa barcha mashhur shoirlarning ham asosiy kuchi shundaki, ular xalq ertaklarining ijodkor o'rganuvchilari edilar"⁴.

Tuproq sog'lom, ob-havo qulay, urug' sifatli bo'lsa, hosil ham yaxshi bo'ladi. "Qadimiy e'tiqod va afsonalar asosida quchlangan milliy madaniyatimiz bosqinchilik va zo'ravonlikdan emas, balki jahonga yetakchilik va madaniyat taqdim qilish ildiziga ega ekanligi iftixorimizdir⁵.

Klassik va zamonaviy fors-tojik adabiyotining shakllanishi va rivojlanishining asosiy va ustuvor tayanchlaridan biri xalq og'zaki ijodi hisoblanadi. Bu qadimiy adabiyotning eng yaxshi namunalari miloddan avvalgi ikkinchi ming yillikda yaratilgan bo'lsa, "Avyesto"ning "Gotlar"i miloddan avvalgi XII-X asrlarda minglab mol terilariga yozib olingan. Keyinchalik «Xudonyma», «Daraxti asurik»,

¹ Асрорӣ В, Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1980. – С.15.

² Корнющенкова Т.А. Фольклорные традиции в лирике С.А.Есенина. <http://dlyc.lycl-br.edusite.ru/>

³ Жураев М, Нарзикулова М. Миф, фольклор ва адабиёт. – Тошкент: Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. – С. 6.

⁴ Чернышевский Н.Г. Поли. собр. соч. Т. XII, М., 1949, – С. 137

⁵ Нурзода Н. Фарҳанги миллий ва таҳҷуми аҷнабӣ. [://ravshanfikir.tj/](http://ravshanfikir.tj/)

«Pandnoma Anushervon», Moniyning «Arjang» va boshqa asarlar yuzaga keldi⁶.

Fors-tojik adabiyotida xalq madaniyati unsurlaridan obraz, tasavvur, badiiy tafakkur va g'oyaviy maqsad asosi sifatida foydalanish ming yildan ortiq tarixga ega ekanligini ko'plab ilmiy-badiiy manbalar isbotlaydi. Masalan, eronlik mashhur adabiyotshunos olim A. Bashoratiy ma'lumotiga ko'ra, Hanzala Bodg'isiy (hijriy 219 - milodiy 834 yilda vafot etgan) aruz vaznida fors tilida she'r yozgan ilk shoirdir⁷:

*Ёрам сипанд агарчи бар отаи ҷамефиганд
Аз баҳри чаши, то нарасад мар варо газанд,
Ўро сипанду отаи н-ояд ҷаме ба кор
Бо рӯи ҷамчу отаи бо холи чун сипанд.*⁸.

Mazmuni: *Yorim agarchi unga ko'z tegmasligi uchun isiriqni olovga tashlasa-da, uning olov yuzi-yu isiriq urug'idek dona xoliga buning foydasi yo'q.*

Fors she'riyatining otasi Abu Abdulloh Rudakiy ham o'z vorislariga she'rda og'zaki adabiyot va an'anaviy madaniyat unsurlaridan foydalanish bo'yicha o'ziga xos tajribani meros qoldirgan. Rudakiy mif, rivoyat va og'zaki adabiyotning yana boshqa unsurlaridan foydalanib, she'riyatda badiiy san'atga yangicha shukuh bag'ishlaydi. Masalan:

*Ман мӯи хеш на аз он мекунам сиёҳ,
То боз навҷавон шаваму нав кунам гуноҳ.
Чун ҷомаҳо ба вақти мусибат сияҳ кунанд,
Ман мӯй аз мусибати пирӣ кунам сиёҳ.*⁹

Mazmuni: *Men qaytadan yosharish va gunohimni yangilash uchun sochlarimni qora rangga bo'yamadim. Asli musibat paytida qora kiyim kiyishadi, men ham keksalik musibati tufayli sochlarimni qoraga bo'yayman.*

Xalq madaniyati elementining badiiy qo'llanilishi (xalqning aza va musibat kunida qora kiyim kiyish odati) yuqoridagi misralarga nafaqat badiiylilik va hissiyot, balki tarixiy-etnografik ahamiyat ham bag'ishlagan. Ya'ni bugungi kunda juda urf bo'lgan sochni bo'yash odati xalqimiz madaniyatida bundan 1150 yil avval tarqalgan ekan. Rudakiy she'rlarida xalq madaniyatining aks etish jarayonlariga oid mavjud tadqiqotlarga to'xtalib¹⁰, shunday xulosaga kelish mumkinki, tojik-fors she'riyatida xalq madaniyati unsurlaridan o'rinli foydalanish jarayoni tojik adabiyoti tarixi rivojlanishining ikkinchi bosqichi ibtidosidan boshlanib¹¹, bu jarayon Rudakiyning shoirlik mahorati va kamoloti tufayli o'zining yuksak cho'qqisiga chiqdi.

Fors-tojik adabiyotida ming yildan ortiq og'zaki adabiyot va milliy madaniyat unsurlaridan foydalanish va bahramandlik an'anasi ijodiy yondashuv va yangilik bilan davom yetdi. O'z asarlarini xalq ma'naviyatining badiiy-g'oyaviy, axloqiy-falsafiy unsurlari: xalq ertaklari, rivoyatlari, qo'shiqlari, xalq

⁶ <https://www.wikiwand.com/tg>

⁷ Башоратӣ А. Шаҳди шеър. – Техрон: Мучтамаи фарҳангии Ошуро, 1394(x). – С.17.

⁸ Ахтарони адаб. Иборат аз 50 ҷилд. Ҷилди 2. – Душанбе: Адиб, 2007. – С. 20.

⁹ Осори устод Рӯдакӣ. – Хучанд: Хуросон, 2019. – С. 142.

¹⁰ Исмоилов Ф. Ривоятҳо дар бораи устод Рӯдакӣ – Душанбе, 2015; Нафисӣ С. Аҳвол ва ашъори Абӯабдулло Ҷаъфар бинни Муҳаммад Рӯдакии Самарқандӣ. Ҷилди 2. – Техрон, 1310.; Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии. – М., 1956.; Бертелс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. – М., 1960; Мирзоев А. Абу Абдулло Рӯдакӣ – Сталинобод, 1958; Афсаҳзод А. Одамушшуро Рӯдакӣ – Душанбе, 2003; Кадкани.Ш. Суварӣ хаёл дар шеъри форсӣ. – Техрон, 1389.

¹¹ Тибқи хулосаи эътирофшудаи адабиётшиносон, таърихи адабиёти тоҷик асосан иборат аз се давра аст: 1. Адабиёти бостон, 2. Адабиёти асрҳои миёна. 3. Адабиёти муосир.

maqollari, xalqona va diniy rivoyatlar, ayniqsa, Qur'oni karim oyatlari va payg'ambarimiz hadislar bilan bezatmagan shoir yoki yozuvchi yo'q. "Shohnoma", "Layli va Majnun", "Vis va Romin", "Xisrav va Shirin", "Yusuf va Zulayho", "Salomon va Absol", "Tolib va Matlub" va boshqa qissalar ham xalq og'zaki adabiyoti sujetlari va obrazlari asosida yuzaga kelgan. Rudakiy, Nosir Xisrav, Nizomiy Ganjaviy, Jaloliddin Balxiy, Xoja Hofiz, Kamoli Xo'jandiy, Sa'diy, Ubayd Zokoni, Jomiy, Vosifiy, Mushfiqiy, Hiloliy, Bedil, Sayido, Savdo, Shohin, Ahmad Donish va boshqalar ijodida ham xalq madaniyati unsurlari yorqin aks etgan va ular shoirlarning falsafiy-axloqiy fikrlarining asosini ta'minlagan¹².

Mumtoz fors-tojik she'rlarida xalq madaniyati unsurlarini badiiy aks ettirishning turli jihatlari tadqiqotchilar tomonidan maxsus o'rganilgan. Masalan, adabiyotshunos olim, professor M.Mirzoyunus Xoja Kamol Xo'jandiy g'azallarida xalq maqol va masallari, ertak, hikoyat, talmeh, rivoyat, xalq udumlari, e'tiqodlari, bayram va marosimlari, so'fiylarning urf-odatlar: samo' raqsiga tushish, pashmina kiyish, nazr qilib soch kesish, xalq dialog usullari va xalqona she'r intonatsiyalaridan foydalanish xususiyatlarini o'rganib, shunday deydi: "To'g'ri, she'riyatning negizi tasvirga, tasvir esa turli nav'larga asoslanadi, xalq madaniyati ham uning tayanch asoslaridan biridir. Kamol devonida xalq madaniyatining turli unsurlari ko'plab ishlatilgan"¹³. Tadqiqotchi A.Abdurauf maorifparvarlik va novatorlik adabiy yo'nalishining eng mashhur namoyandalari (19-asr 2-yarmi 20-asr boshlari) – Mahmudxo'ja Behbudiy va Hoji Muin ijodi misolida urf-odat va turli xalq marosimlarining salbiy tomonlarini o'rganib, shunday yozadi: "Behbudiy jamiyatning dardi va manfiy illatlarini qoralab, mavjud muammolarning yechimini ommaga taklif qiladi"¹⁴.

"Tojik xalq og'zaki ijodi" kitobi mualliflari (V.Asroriy, R.Amonov) ustoz Lohutiyning "Insoniyat dostoni", "Pahlavon Oshti" (Yarash pahlavon), "Hamsafarlar", "Qalpoq va asal", "Baxt parisi", "Sholg'om bobo" "Bola kuydirgich o'tni o'chiraylik", Mirzo Tursunzodaning "Tohir va Zuhro", Mirsaid Mirshakarning "Oltin qishloq", Suhayli Javharizodaning "Qirq kokilli Robia", Muhammadjon Rahimiyning "Simurg' afsonasi", G'affor Mirzoning "Qaldirg'och" va boshqa ijodkorlar asarlarida fikrni badiiy ifodalash, so'zdagi obrazlilikni ta'minlash, xarakterni ochish va badiylikni kuchaytirish uchun xalq maqollari, qo'shiq va latifalari, ertaklari va og'zaki adabiyotning boshqa elementlaridan foydalanganliklarini alohida ta'kidlaydilar. Masalan, shuni aytish mumkinki, M.Eshonova milliy o'ziga xoslik nuqtai nazaridan Mirzo Tursunzoda she'rlari ko'proq diqqatga sazovor ekanligini ta'kidlaydi: "Shoirning ayol mavzusidagi she'rlarining milliy jihati, avvalo, personajlarni tasvirlash, milliy xarakterni ko'rsatishda marosimlar va milliy madaniyat unsurlarini qamrab olishi bilan ko'zga tashlanadi. Udumlar, urf-odatlar, til, an'ana, tarix, madaniyat va nihoyat, asarning shakli shoir she'riyatining o'ziga xos milliy jihatini ifodalab, uning xalq shoiri sifatidagi badiiy qiyofasini ochib beradi"¹⁵. M.Tursunzodaning shogirdi Loiqlik Sherah she'rlaridagi tojik madaniy unsurlarining o'ziga xos xususiyatlari yuzasidan M.Mavlonova¹⁶ va N.Safarzoda¹⁷ muhim tadqiqotlar olib borgan.

Bugungi tojik she'riyatida xalq madaniyati unsurlaridan foydalanish an'anasi unumli davom etmoqda. Farzona, Ozaraxsh, Asqar Hakim, Haqnazar G'oyib, Kamol Nasrullo, Muhammad G'oyib, Safar Ayubzoda Mahzun, Nizom Qosim, Rustam Vahob, Siyovush Junaydiy, Davlat Safar, Nurali Nurzod, Ozar, Zulfiya, A'zami Xujasta, Shahriya, Adiba, Gulnoz, Surayyo, Sapeda Muhammad va o'nlab yosh

¹² Асрорӣ В, Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. Душанбе: Маориф, 1980. – С. 15.

¹³ Мирзоюнус М. Инъикоси боварҳо ва расму оинҳои мардумӣ дар ашъори Камоли Хучандӣ. – Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар, 2021, №1(81). – С.179-185.

¹⁴ Абдурауф А. Бозтоби масъалаҳои расму оини дар осори равшангарони тоҷик. <https://ovozitojik.uz/news/>

¹⁵ Эшонов М. Тасвири ҷанбаҳои миллии симои модар дар шеъри Мирзо Турсунзода. "Номаи донишгоҳ". №4(41) 2014

¹⁶ Мавлонова М. Ҷойгоҳи расму оинҳои миллии дар ашъори Лоик Шерали. (Ҷойгоҳи Мирзо Турсунзода ва Лоик Шерали дар адабиёти навини тоҷик. Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ. Хучанд: Нури маърифат, 2021. – С. 475-482.

¹⁷ Сафарзода Н. Бозтоби унсурҳои фарҳанги мардум дар шеъри устод Лоик. <https://ravshanfikir.tj/>

shoirilar she'rlarida xalq madaniyati unsurlari tasvir, tashbeh, mazmun, fikrni mustahkamlash, obrazning yangicha shakl va mazmun bilan tarannum etishiga asos bo'lgan.

Yangi O'zbekistonda xorijiy davlatlar, xususan, Tojikiston bilan do'stona munosabatlar va o'zaro manfaatli siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy-gumanitar hamkorliklar o'rnatilganligi tufayli O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning adabiyot, san'at, hunarmandchilik rivojlanishiga e'tibori va davlatimizda yashayotgan barcha millatlar, jumladan, tojiklarning tili va madaniyatiga ko'rsatayotgan mislsiz hurmati va g'amxo'rligi tufayli tojik ijodkorlari safi har qachongidan ham kengayib bormoqda. Ularning she'riy to'plamlari O'zbekistonning nufuzli nashriyotlarida muntazam chop etilmoqda. Asad Gulzoda Buxoroiy, Abdulla Subhon, Paymon, Ja'far Muhammad, Muhammadjon Shodiy, Xusrav Sa'dulloh, Asadulla Ismoilzoda, Dilshoda Farhodzod, Rasulbek Ahmadzod, Pariso, Xoja, Ilhom Nasafiy, Dilafruz Muqumova, Sadridin Hushyoriy, Erkin Davron, Faridun Farhodzod va o'nlab boshqa shoirlarning she'rlarida xalq madaniyati unsurlari ko'plab qo'llanilgan. O'zbekiston tojiklari adabiy havzasi shoirlarining aksariyati tojik va o'zbek tillarida ijod qiladilar. Shu boisdan ham tojiklar va o'zbeklar xalq og'zaki ijodi va an'anaviy madaniyatining mushtarakligi ularning she'rlarida ko'proq namoyon bo'ladi.

Kuzatilganidek, hech qanday narsa va hodisa asossiz yuzaga kelmaganidek, adabiyotda xalq madaniyati unsurlarining aks ettirilishi o'ziga xos jihatlariga egadir.

Xalq madaniyati – milliy qadriyatlar, odob va urf-odatlar xazinasini va millatning ijtimoiy-siyosiy taraqqiyoti tarixining kashfiyoti sifatida e'tirof etilgan. Madaniyat – millatning borlig'i, til esa madaniyatni nasldan naslga, asrdan asrga eltuvchi omildir. Akademik A.Tursonning fikricha: "...fors-dari-tojik tilini shu til egaligidan tashqari boshqa xalqlar ham qabul qilgan ekan, demak, gap bu tilning o'ziga xos bir jihati yoki sifatida emas, balki uni e'tirof etuvchi nufuzli madaniyatning mavjudligidadir"¹⁸.

Darhaqiqat, tojik va o'zbek onasining "Alla" she'ri shakl va mazmun jihatdan eng yaxshi, eng tabiiy hayotiy she'rdir. Balki shuning uchun ham fors-tojik va o'zbek adabiyotida latif va go'zal so'z, ya'ni she'riyat yuksak mavqega ega bo'lib, xalq orasida sevimli bo'lgandir. Rudakiydan Loiqgacha, Robiyadan Farzonagacha mohirona qo'llangan xalq ma'naviy madaniyati unsurlarining hayotiy, ishqqa to'la hikmatli fikrlari, hayotbaxsh g'oyalari ana shu sevimlilikning asosiy negizlaridandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Асрорӣ В, Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1980.
2. Корнющенкова Т.А. Фольклорные традиции в лирике С.А.Есенина. <http://dlyc.lyc1-brr.edusite.ru/>
3. Жўраев М, Нарзикулова М. Миф, фолклор ва адабиёт. –Тошкент: Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, 2006.
4. Чернышевский Н.Г. Поли. собр. соч. Т. XII, М., 1949.
5. Нурзода Н. Фарҳанги миллий ва таҳҷуми аҷнабӣ. //ravshanfikir.tj/ <https://www.wikiwand.com/tg>
6. Башоратӣ А. Шаҳди шеър. – Техрон: Мучтамаи фарҳангии Ошуро, 1394(x).
7. Ахтарони адаб. Иборат аз 50 ҷилд. Ҷилди 2. – Душанбе: Адиб, 2007. – С. 20.
8. Осори устод Рӯдакӣ. – Хучанд: Хуросон, 2019. – С. 142.
9. Исмоилов Ф. Ривоятҳо дар бораи устод Рӯдакӣ –Душанбе, 2015; Нафисӣ С. Аҳвол ва ашъори Абӯабдулло Ҷаъфар бинни Муҳаммад Рӯдакии Самарқандӣ. Ҷилди 2. – Техрон, 1310.; Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии. – М., 1956.; Бертелс Е.Э. История

¹⁸ Турсон А. Эҳёи Аҷам. Душанбе: Ирфон, 1986. – С. 141.

персидско-таджикской литературы. –М., 1960; Мирзоев А. Абу Абдулло Рӯдакӣ – Сталинобод, 1958; Афсаҳзод А. Одамушшуаро Рӯдакӣ – Душанбе, 2003; Кадканӣ.Ш. Сувари хаёл дар шеърӣ форсӣ. – Техрон, 1389.

10. Тибқи хулосаи эътирофшудаи адабиётшиносон, таърихи адабиёти тоҷик асосан иборат аз се давра аст: 1. Адабиёти бостон, 2. Адабиёти асрҳои миёна. 3. Адабиёти муосир.
11. Асрорӣ В, Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. Душанбе: Маориф, 1980.
12. Мирзоюнус М. Инъикоси боварҳо ва расму оинҳои мардумӣ дар ашъори Камоли Хучандӣ. – Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар, 2021, №1(81).
13. Абдурауф А. Бозтоби масъалаҳои расму оин дар осори равшангарони тоҷик. <https://ovozitojik.uz/news/>
14. Эшонова М. Тасвири ҷанбаҳои миллии симои модар дар шеърӣ Мирзо Турсунзода. “Номаи донишгоҳ”. №4(41) 2014
15. Мавлонова М. Ҷойгоҳи расму оинҳои миллии дар ашъори Лоик Шералӣ. (Ҷойгоҳи Мирзо Турсунзода ва Лоик Шералӣ дар адабиёти навини тоҷик. Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ. Хучанд: Нури маърифат, 2021. – С. 475-482.
16. Сафарзода Н. Бозтоби унсурҳои фарҳанги мардум дар шеърӣ устод Лоик. <https://ravshanfikir.tj/>
17. Турсон А. Эҳёи Аҷам. Душанбе: Ирфон, 1986.
18. Азодорӣ — Википедия (wikipedia.org) .